

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

III

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI NO: 4

Sahibi

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Adına
Dekan Prof. Dr. Musa K. YILMAZ

Genel Yayın Koordinatörü

Yrd. Doç. Dr. Suat CEBECİ

Yazı İşleri Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

Yazı Kurulu

Doç. Dr. Adnan DEMİRCAN

Yrd. Doç. Dr. Suat CEBECİ

Yrd. Doç. Dr. Hikmet AKDEMİR

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

Öğr. Gör. Dr. Mehmet Nuri GÜLER

Arş. Gör. Hikmet ATİK

Dizgi - Baskı

Urfa'nın Sesi/Özdağ Mat. Tes. Tic. Ltd. Şti.

TLF : 313 29 34 - 313 12 50 FAX : 312 48 90

ŞANLIURFA

gide yayımlanan yazıların sorumlulukları yazarlarına aittir.
AN ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ - ŞANLIURFA 1997

KUR'AN'DA MÜTEŞABİHAT'TAN "İSTİVÂ" KAVRAMI

Veysel KASAR*

Kur'anda muhkem ve müteşabih olmak üzere iki türlü âyet vardır.⁽¹⁾ Ayetin muhkemliği, her hangi bir tefsir ve izaha ihtiyaç göstermemesi, müteşabih olması da izah ve tefsirinin açıkca yapılmamasıdır.

Muhkem, bir başka Kur'an âyetine bakmadan da, kendi başına anlaşılabilen, lâfzı tekrar edilmeyendir. Müteşâbih ise, Allah'a ait bir takım bilgiler ihtiva için ettiği, mânâsı akıl yoluyla bilinmeyip, başka âyetlerle tefsir edilmek suretiyle ya da te'vîl edilerek anlaşılabilen ve lâfızları da tekrar edilmiş âyetlerdir.⁽²⁾ Teşâbüh, iki şeyin birbirine benzemesini ifade etmektedir.⁽³⁾ Muhkem lûgatte menetmek, anlamındadır. Zulme engel olduğu için yargıca "hâkim" denilmiştir.

Müteşâbihlerin mânâsını Allah'tan başka kimse bilemez mi? Mes'ele, Âl-i İmran suresindeki, "ilimde rûsûh sahibi olanlar" kelimelerinin değerlendirmesiyle ilgilidir. Muhkem ayetlerin "ümmül kitap" diye vasıflanması, Rabbimizin, öncelikle, ap açık hususları öğrenip tatbik etmeye gayret etmemizi istediğine işaret kabul edilmiştir.

(1) Muhkem ve müteşabih âyetlerle ilgili bkz: Kur'an-ı Kerim, Hud, 1; zümer, 23 Nahl, 44

(2) es-SUYUTÎ, Celaleddin. el- İtkan fî Ulumi'l- Kur'an (trc: Sakıp YILDIZ ; Avni ÇELİK) II, 7- 8

(3) DEMİRCİ, muhsin, Kur'an Müteşâbihleri Üzerine, 36

* HR. Ü. İlahiyat Fak. Öğretim Görevlisi

I- Haberi Sıfatlar ve Müteşâbihler:

Celâleddin Suyutî el- İtkan'da muhtelif açılardan Müteşâbihleri sınıflandırmıştır.

Kur'an ve Hadiste vârid olan haberî sıfatlar da, bu gruba dahil olan müteşâbih kelimelerden sayılır. Bunlardan bir kısmı şunlardır :

a- İstivâ : "Rahman Arşın üzerine istivâ etmiştir" (Taha,5) Ayetteki "istivâ" umumiyetle istilâ, uluvv, suûd ve irtifâ mânâlarına yorumlanmıştır.

b- Vecih : Kur'an ve hadislerde Cenab- ı Hakkın vechinden bahsedilmiştir. Kur'anda on ayette "vech" lâfzı geçmiştir.⁽⁴⁾ "Vech" bazen lâfza- i Celâle, bazen ismine, bazen de zamire muzâf olarak nâzil olmuştur. Lûgatta "yüz" organına isim olan bu lâfzın söz konusu anlamında Allah'a isnâdî câiz değildir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu "vech" kelimesini "Zât ve Rıza olarak te'vîl etmişlerdir."⁽⁵⁾

c- Yed : Ehl- i Sünnet'in hiç bir zaman organ olarak kabul etmediği, müteahhir alimlerinin, "keyfiyeti meçhûl ve Cenâb- ı Hakk'a layık ve mahsus bir sıfat olarak isbât ettiği" yed, alimler tarafından "kudret, nimet ve teşrif" ile te'vîl edilmiştir.⁽⁶⁾

d- Kabza : "Müşrikler Allah'ı lâayık olduğu şekilde takdir edemediler. Hâlbuki kıyamet günü (küre-i) arz toptan ancak O'nun kabzasındadır. Gökler de sağ elinde dürülmüştür" (ez Zümer, 39/ 67) âyetinde vârit olan "kabza" sıfatı, "mülk ve tasarruf" anlamına te'vîl edilmiştir.⁽⁷⁾ "Kabz" lûgatta bir şeyi avuç ile tutmak anlamına gelir. Bu sebeptendir ki, âlimler "kabz" sıfatını, "güç, kudret" anlamına almışlardır.⁽⁸⁾

e- Gazap : Bir çok âyette vârit olan Rahmet ve Gazap, ihsân ve lûtuf, münkişlere ve günah sahiplerine zararı ulaştırmak" olarak te'vîl edilebilir.⁽⁹⁾

Müteşâbih kavramların açıklaması Cenab- ı Hakkın "haberi sıfat" dediğimiz ilâhî sıfatlarıyla ilgilidir. Allah'ın sair isimleri bilinmelidir ki, bu kavramlara getirilen yorumlar da anlaşılabilir.

Allah'ın isim ve sıfatlarını kesin hatlarıyla birbirinden ayırmak ve tam bir taksimata tabi tutmak ise mümkün görülmemiştir. Çünkü Esmâ- i Hüsna ve sıfatlar, iç içe daireler gibi birbirleriyle irtibatlıdır.⁽¹⁰⁾ İlâhî isimleri sıfat-

(4) DEMİRCİ, Muhsin, age. s. 166

(5) YURDAGÜR, Metin. Allah'ın Sıfatları Esmâü'l Hüsna, 243

(6) YURDAGÜR, Metin, age. 243 (Beyhaki ve El- Esmâ, 314 ve Cüveyni el- İrşad, 156'dan naklen)

(7) İzmirli İ. H.Y. İlm- i Kelâm. II. s. 156; er- Razi age. s. 131

(8) Demirci Muhsin. age. s.246

(9) Sarıtoprak Yrd. Doç. Dor. Zeki. Esmâ- i Hüsna ve Yaratıcıyı Kavrama Meselesi. Köprü. Kış s. 86

(10) Yurdagür. Metin, Allah'ın Sıfatları 1995 s. 56

lara irca etmek, celâl, cemâl tecellisine göre isimlendirmek gibi değişik tasnifler yapılmıştır.⁽¹¹⁾ Bizim, bu çalışmada hedefimiz isim ve sıfatları tasnif etmek değil, haberi sıfatlardan sadece "istivâ" kavramının nasıl anlaşıldığı ve anlaşılması gerektiridir.

B- MÜTAŞÂBİH KAVRAM OLARAK "İSTİVÂ"

I- ULÛHİYYETİ KAVRAMA MESELESİ

a- İnsan İdraki Sınırlıdır:

Allah hakkında "teşbih'e meyl gösteren mezheplerin, nassların muhtevastaki ibhamdan doğduğunu söyleyen M. Abdü'lhamid, "ilkel toplumlar-da yaratıcıyı yaratılmış bir varlığa benzetmede doğuştan bir temayyül vardır. Bu toplum çok tanrıci ise, tanrılar teşbih ifade eden bir çok tabirlerle anlatılmıştır."⁽¹²⁾der. Nitekim Yunan mitolijisinde, "hayatın her alanında müdahil" olduğu kabul edilen tanrılar arasında, dışa aksettirilmeyen şiddetli bir geçimsizlik vardır. İnsanın başarısına tahammül edemeyen tanrılar, buna engel olmak için her yola başvururlar. Bu "Tanrılar" müşahhas özelliklere sahiptir. Homeros'un İlyadas'ında tanrılar neredeyse insanlar gibi olayların birer aktörü konumundadır. İnsanlara tesir etse bile, insan kendi halinde özgürdür. Tanrılar da tabiat yasalarına bağlıdır.⁽¹³⁾

Kur'an'a göre ulûhiyyet, mahlûkun ve onun idrâkinin ulaşabileceği her şeyin ötesindedir. Kur'an okuyan, varlığıyla, kemâl sıfatlarıyla tam bir hallâkiyet ve fa'âliyetle, kainatın ve ferdin bizzat kendi varlığında, her an kuvvetini izhar eden bir ulûhiyyetle karşı karşıya bulunur. Çünkü var olan, varlığını hissettirmelidir. Var olan varlığı ile bilinmelidir. Kur'an ulûhiyyeti tanıma konusunda ispat ve nefiy unsurlarını birlikte zikretmiş, ispat unsurlarına ağırlık vermiştir.⁽¹⁴⁾

Ulûhiyyetin yüksek gerçekleri için Kur'an'da ispat edilen "temsiller," O'nu tanıma vasıtasıdır. Bu temsiller, hiç bir şekilde "mahlukata benzer" olmanın delili sayılamaz. Çünkü, "En yüce sıfatlar onundur." (30/ 27) "Yaratın, hiç yaratmayan gibi olur mu?" (16- 17) "Hiç bir şey O'nun misli değildir. O, işiten ve bilendir." (Şûrâ, 53/11) gibi âyetler Allah'ın hâdislere, mahlûkata, insanlara benzer sıfatlarla muttasıf olmasını nefyetmektedir. Bu, şu anlama da gelir: Mahluk ve hâdis olanlar hiç bir şekilde ulûhiyyete lâıyk değildir.

(11) Yurdağür. Metin. age. s. 57

(12) MÜSLİM, Kitabü'l Mesacid, Hadis no: 33

(13) RAWİDOVİC, Simon, Saady Purification of the Ideal God s. 139'dan. M. A. Hamid, İslamda İtaka'di Mezhepler (trc: Saim Yeprem) s. 207

(14) BULAÇ, Ali, İslam Düşüncesinde Din - Felsefe / Vahiy - Akıl İlişkisi s. 28-29

Önceki kısımlarda "müteşebbihlerin varlık hikmetini" anlatırken dikkat çektiğimiz gibi, "İstiva" ve benzeri kavramlar bize "ulûhiyyet hakkında bilgi vermektedir," Onun mahiyet ve künhünü tanıtmamaktadır. Çünkü biz "yaratılmış halimizle" buna ulaşamayız. Fakat, insanlıkta var olan bazı alışkanlıklar sebebiyle özellikle Hak dinlerin tebliğleri dikkatle incelenmeden ulûhiyyetle ilgili mes'eleler bahis mevzu edildiğinde yapılan şey, Onu ve sıfatlarını, görüp işittiklerimiz, hayal ettiklerimizle kıyaslamaktadır. Bu sebeple Yunan düşüncesinin belli bir ölçüde de olsa, insanlık üzerinde halâ varlığını sürdürmekte olduğu söylenebilir.

"Kur'anın gayesi insanlara Allah'ı olduğu gibi tanıtmak değildir. Onun gayesi, yaratığın yaratıcı ile karşılıklı münasebetlerini hedef alır. Allah'ı bildirir. Fakat O'nu, künhünü idrak edemeyecekleri bir takım vasıflarla niteler. Onun fiillerini ve şûnâtını haber verir. Tabiatıyla, bu da bir tanıtmaktır. Bunlar arasında müteşâbih olanlar bulunsa da biz tavakkuf etmeksizin onları Allah'a izâfe ederiz. Çünkü bizzat Allah Kendisini öylece tasvir etmiştir. Ancak bunları ıtlak etmekle beraber te'velini Allah'a havale ederiz."⁽¹⁵⁾

b- Habari Sıfatların Ortak Özelliği : Bilinemezlik

Haberi sıfatların ortak özelliği, "bilinemezlik, kapalılık ve benzer anlamların tercihindeki zorluktur. Buna ilaveten, "haberi sıfatların" tamamen "metafizik âlemle" ilgili olmasıdır. Cenab- ı Hak Zât- ı Ulûhiyyetine ait gerçekleri insanların kullandığı kelimeleri "istiâre" ederek ilâhî bir tenezzül ile seviyemize indirmiştir. Fakat biz, bunların mahiyet ve gerçek hüviyyetini idraktan mahrumuz. Çünkü, insanoğlu, belirli bir alanda, kabiliyetlerini kullanmak suretiyle her meselede başarı sağlamaktadır. Atom ve kuantum fiziği ve diğer fenlerdeki gelişmeler gibi... Fakat Kur'an'ın bu ifadeleri tamamen "ulûhiyyet'in hasiyetleridir. ve metafiziktir."⁽¹⁶⁾ Bize verilen zahîrî ve batîni hislerimiz bunların künhüne vakıf olmaya yeterli değildir.

Mâhiyetlerindeki "kapalılık" ve müşkil sebebiyle haberi sıfatlar mevzuunda imtihan edilen ümmet, bir çok görüşler ortaya atmıştır. Müslümanların birinci vazifesinin TEVHİD'i muhafaza etmek olduğu bilinmektedir. Bu sebeple, Kur'an ve sahih hadiste vârit olan bu "sıfatların" tevhidi zedelemekten anlaşılması, Cenab- ı Hakkın mahlûkatın sıfatlarından "tenzihi" asıl kabul edilmiştir. mahlûkat eksiktir, kusurludur. Allah hiç bir şekilde hâdis benzemez. Zira, bütün hâdislerin Muhdisi O'dur. O'nun, "zat, sıfat ve fiillerinde" eş ve benzeri yoktur.

II- İSTİVA HAKKINDA GENEL AÇIKLAMA

(15) YILDIRIM, Kur'an da Ulûhiyyet, s.30

(16) YILDIRIM, age. s. 36

a- "Arş" ne demektedir?

İstiva kelimesinin izahına geçmeden önce âyette geçen diğer kilit kelime olan "arşın" manasına bakalım. Sözlükteki anlamı "yükseklik, yüksek yer, yüksek şey'dir. Tavan, çadır anlamına da kullanılır. Mecazi olarak ise, hükümlanlık, şan, şeref ve taht'tan kinâyedir. Kur'an'da "arş" insanın tahtı olarak Sebe Melikesi'ne izâfe edilmiştir. (Yusuf, 12/100; en - Neml, 27/23, 38, 41, 42,) İki şekilde, doğrudan, Allah'a nisbet edilerek, 20 yerde de dolaylı olarak Allah'a nisbetle gelmiştir. Allah'a atfedilen arşın nitelikleri hakkında sahih kaynaklarda şu bilgiler verilmiştir:

Arş gökler ile yer yaratılmadan su üzerinde yedinci göğün üstündeydi. Allah arşın fevkindedir. Göğün üzerine kubbe şeklinde duran arz, büyük ve değerli bir nesnedir. Arşın sütunları üzerinde kelime- i tevhid yazılıdır. Arş Allah'ı tesbih eden meleklerce taşınmaktadır. Şehidlerin ruhları arşın altında dolaşır.⁽¹⁷⁾

Bunlar sahih hadislerde verilen bilgilerdir. Kelâmî ekollerin teşekkülüne kadar hâdislerde anlatılan ifadeler aynen imân edilmiş ve arşla ilgili değişik fikir ortaya çıkmamıştır. Haberi sıfatların etrafında teşekkül eden muhtelif fikirlerden sonra Cehmiyye, "arşa" "mülk ve saltanat" anlamını yüklemiştir. "İstivâ" kelimesinin hatırlattığı "istikrar ve "cihet" şaibelerinden kurtulmak için ehl- i sünnet kelâmcılarının da bu te'vili savundukları görülmüştür.⁽¹⁸⁾

Arşı bir cisim, Allah'ı da ona, "insanın oturuşu gibi oturduğunu" düşünmek, Cenab- ı Hakk'ın hiçbir şeye benzemediği" gerçeğiyle çelişir. Burada, Şevki Yavuz'un ilgili nass ve haberlerden sonra yaptığı değerlendirmeyi aktarmak suretiyle asıl meselemize dönmek istiyoruz :

"Mahiyeti Allah ve kâinatla ilişkisi ne olursa olsun arşın, ilâhî azamet ve saltanatın tasviri gibi mecâzi manâsı varsa da sadece bu manâya itibar ederek, onun gerçek bir varlığı bulunan, meleklerce taşınıp çevresinde dönen ulvî bir makam olduğunu inkâr etmek, nasslara aykırı düşmektedir. Binâenaleyh ashap ve tâbiîn devrinden beri inanılan şekliyle arşa inanmak gerekmektedir. "

b- İstivânın Lûgat Anlamı :

İstivâ'nın lûgat olarak, uluvv, yükseklik, suûd, irtifa anlamlarını taşıdığı ifade edilir.⁽¹⁹⁾ Bir işin gayesine ulaşması, helâk eden şeyin heder edilmesi

(17) YAVUZ, Yusuf Şevki, ARŞ md. TDVİA. III, s.407

(18) YAVUZ, Yusuf Şevki, ARŞ md. TDVİA, II. s.408

(19) el-BEYADİ, İşaretü'l Meram, s.186-189

anlamına gelen "İstivâ" Arapça'daki, "Vâlâ" kelimesinden türetilmiştir. Vâlâ'nın ism- i fâili "Vâli", için Kamus- u Mühîr, "âlemin işlerinin velisi, mah-lûkatın kendisiyle ayakta durduğu" açıklamasını getirir.⁽²⁰⁾ İbn- i Esir ise "vâlâ" ve "velâyet" masdarlarına, "kendisiyle tedbir, kudret, fiil hissedilen şey; eşyaya mâlik ve mutasarrıf olmak" mânâsını verir.⁽²¹⁾

"İstivâ" kelimesinin lûgatta yaygın olarak bilinen anlamı, "hakimiyet, istikrar"dır.⁽²²⁾ Avamın dilindeki mânâsı ise, "tahtında oturdu" demektir.⁽²³⁾ İmam Maturidî hazretleri ise, kelimenin lûgat mânâları arasında şunları kaydetmiştir. "Galibiyet, hükümlanlık; yükselmek ve yüce olmak. Tamam olmak, kasetmek"⁽²⁴⁾

c- İstilahî Mânâsı :

Haberî bir sıfat olarak "İstivâ"ya kelâm alimleri, "Azamet, ululuk"⁽²⁵⁾ "tedbir, ihâta" anlamı vermiş, "mülkûn sahibi olmaktan kinayedir" demişlerdir. "Mekândan münezzeh" olan Zata istikrar izafe edilemeyeceğinden" cumhurun tercihinâ göre, "İstivâ", "istilâ etmek, hakimiyeti altına almak" şeklinde te'vil edilmiştir.⁽²⁶⁾

d- Tefsirlerdeki Açıklaması :

İbn Abbas'a göre, istivâ, "olanları ve kıyâmete kadar olacakları yaratmayı anlatır." Süleyman Ateş, Çağdaş Tefsir'inde "Rahmanın tahta oturmasını", "İnsanların anlaması için" kullanılan bir ifade kabul eder: "Bu Allah'ın bütün kâinatın padişahı olduğunu belirten bir temsildir. İnsanlar yöneticiyi padişah olarak düşünür. Padişah da tahta oturur ülkeyi yönetir. Allah da kâinatın yaratıcısı ve yöneticisidir. 'Padişahın tahta oturması' her zaman gerçekten tahta oturduğu anlamına gelmez. 'Yönetim yetkisini eline alması' anlamına gelir. Bu ifadede de fiilen Allah'ın tahta oturmuş olduğunu düşünmek yanlışdır. Bu, Allah'ın kâinatın tek hâkimi ve padişahı olmasıdır."⁽²⁷⁾ Ateş'in tefsirinde "te'vili esas" alan bir yorumum izleri görülmektedir. Nitekim devam eden kısımlarda Ateş, Arapça'nın yapısına dikkat çekerek, "Arapça'da padişah memleketindeki işleri düzene koyunca, "isteve'l melikü alâ arşihî" denir. İşleri bozulunca da, "sülle arşuhu" ifadesi kullanılır. Bu, Melikin üzerine oturacağı bir kanepesi bulunmasa dahi, durumun ifadesi için böyle kullanılır"⁽²⁸⁾ der.

(20) KAMUS-U MUHİR, 4/404

(21) LİSANUL' ARAB, C.15 S. 406 Beyrut, tsz.

(22) er- RAZİ, Tefsir- i Kebir, c. 22 s. 5

(23) YAZİR, Elmalılı Hamdi, H.D.K.D. c. 3 s. 2178- 79

(24) el - MATURİDİ, K. Tevhid, s. 76 (Ayetler için bkz: el - MÜ'min, 34 ; el - Kasas, 14)

(25) er - RÂZİ, age. c. 22 s. 6

(26) İbn HAZM, el Fasl c. II s. 123

(27) YURDAGÜR, Metin, age. s. (İbnu Furek Te'vili Hadis, 146; Beyhaki el - Esma, 405'den nkl.)

(28) İbn ABBAS, Camiul' Ahkam'il - Kur'an, 11 - 12 - 14

Tantavi ise, "İstivâ'yı, işlerin tertip ve düzeni olarak değerlendirip şu açıklamayı getirmiştir: "Mücerred yaratma asıl hedef değildir. İşlerin en mühimmi mülkün düzeni ve işlerin güzelce devamıdır. İkisinin arasındaki uzaklığa da işaretler. Kûrelerin düzeni, şekil vermesi, idaresi, onlardaki mahlukatın sonsuz, nisbet, devr ve ilgilerinin intizam altına alınması, istivâ cümlesi içindedir."⁽²⁹⁾

Aynı tefsirde "arş, bina, mülk, vücudda olan her şey, dört mevsim, madenler, hayvanât ve nebâtât, insan, semâda ve yerlerdeki şekil ve suret sahibi herşey" olarak açıklanır. Yunus suresindeki "emri tedbir eder" (Yunus, 3) âyeti de delil getirilir.

Selefin görüşlerini aksettiren Kurtubi ise eserinde, "arşa istivâ" yı, Allah'ın "mekân ve cihetten münezze olma" esasına göre açıklar. "Allah bir tarafa tahsis edilirse mekân ya da yerde olması gerekir. Mekân ve yerde olan ise hareket ve sükûn ile, değişme ve başkalaşmadan uzak olamaz." Arşa istivâ'nın mâhiyetine dair de, Enes İbn Mâlik'in varit olan bir suale verdiği cevabı nakleder: "İstivâ lûgatta mâlûmdur. Keyfiyeti ise meçhûldür. Bundan sûal ise bid'attır. Sûalin sahibi olan Ümmü Seleme ise "Bu kadarı yeterli" demiştir.⁽³⁰⁾

Selefiyye görüşüne esas alan tefsirlerden Edvau'l Beyan'da da "İstivâ", zikredilen esaslar çerçevesinde yorumlanmıştır. el - Muhtar tefsirinde, haberî sıfatlarda bazılarının hataya düştüklerini belirttikten sonra, "Allah bunların tamamından münezzehtir" der ve iki hususu dikkate verir:

- Allah hâdislere benzemekten münezzehtir.

- Allah'ın Kur'anda kendisini vafsettiği her şeye iman gerekir.

Rasûlüllah'ın Allah'a izâfe ettiği hususlarda da böyledir. Çünkü Rasûl (asm) Allah'ı Allah'tan fazla bilemez. O, Allah hakkında, ancak "Allah'ın vahyettiğini" söyler. Çünkü o "hevâsından bir şey söylemez" (en- Necm 53 / 3) Kim de, Allah ve Rasûlünün ispat ettikleri bir sıfatı Allah'a uygun bulmazsa, o kişi kendini Allah'ı tanımakta Allah ve Resulünden daha üstün kılmış olur. Allah'ım seni bundan tenzih ederiz! Bu ne büyük iftiradır!"⁽³¹⁾

İbn Kesir'in tefsirinde "arşa istivâ" mevzuu, te'vîl ve yoruma girilmeden, selefî bir açıdan ele alınmıştır: Ayetin keyfiyeti araştırılmadan, teşbîh ve ibtâlâ gidilmeden geldiği gibi kabul edilmelidir. Müşebbihenin kabul ettiği mânâ Allah için imkânsızdır. Çünkü Hiç bir şey O' nun misli gibi değil-

(29) ATEŞ, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, c. 5s. 422 - 423

(30) ATEŞ, age. s. 423

(31) TANTAVİ, el - Cevahiru fî Tefsiri'l - Kur'an, c. 6 s. 6

dir. O, işiten ve bilendir"(Şurâ, 42 /11) İbn Kesir Buhari'nin şeyhi İbn-i Nu-aym'in bir sözü ile âyeti tefsir eder:

"Allah'ı onun yarattığı şeylere benzeten kâfirdir. Allah'ın kendi nefsini nitelediği şeyi inkâr eden de kâfir olur. Ne Allah'ın, ne de Rasulüllah'ın Allah'ı vâsifetmesinde bir teşbîh yoktur. Açık âyetler ve sahih hâdislerde vârit olan şeyleri Allah'ın celâline uygun şekilde kabul eden, Allah'dan kusurları nefyeden ise, işte o hidâyette olanıdır."⁽³²⁾

Muâsır tefsirlerden M. Vehbi Efendi'nin kelâmcıların görüşlerine dayanan açıklamaları ise şöyledir: "Allah Taâlâ'nın arş üzerine istikrarı mekân ihtiyacını ve mütenâhî olmasını gerektirir. Halbuki Allah mekân ve ihtiyaçtan münezzeh ve müberrâdır. Binâenaleyh ihtiyacına işaret eden lâfızların te'vili vâciptir. Şu halde, arş'a istivâ: "Arş üzerine kahr u galebe etti ve emri nâfiz oldu demektir. Ancak arş-ı alâ- mahlukatın cümlesini muhit olduğu için "İstivâ" arşa isnad olmuştur."⁽³³⁾

Elmalılı Hamdi Yazır da arş ve istivâ mevzuunda "kinâye" yolunu tercih eden, te'vile yönelen gruptandır. Semâvâtı ihâta eden arşın, bilinen, sınırlı mânâyâ uymadığı açıktır. Binâenaleyh mecâzî veya kinâyî bir mânâ aramak gerekir. "alâ" mekân ve zaman kaybından uzaktır. "ala'l- arşi" ise, zaman ve mekân kaydından uzak, alıyyu'a'lâ bir uluvv ve istilâ ifade eder. Asıl hakiki istilâ da budur." diyen Yazır, bu "uluvvun" beşeri kıstaslarâ uymadığını ifade eder:

"Bu uluvvun ifade ettiği izâfeti, ma'lulun illete, mahkûmun hâkime, mümkinatın vâcibe, mahlûkatın hâlîka olan teessür nisbetine göre düşünmeliyiz. Bunu cismânî bir mânâ ile mülâhaza etmek muhâldir. Çünkü fâil "leyse kemislihi şey'ün'dür. Bir hükümdarın istilâsından da asıl kasd, hâkimiyet- i vücudu ve bekasıdır. Beşerî hükümdarlarda bu hâkimiyet nisbî ve arazidir. Allah'ta ise tam, fevka'l- ıtlak ve hakîkidir."⁽³⁴⁾ Elmalılı, kâinatta yerden arşa, her şeyde devamlı bir değişimin yaşandığını belirterek, Allah'ın "istivâsının ise mutlak ve ezeli" olduğunu, "Bütün mahlukat üzerinde yok olmayan bir saltanat, hâlikiyet, rububiyet ve işlerin tedbiri ve hükümlerin icrasını"⁽³⁵⁾ ifade ettiğini söyler.

e- İstiva ve Benzeri Müteşabihlerin Varlık Hikmeti :

Kur'an, insanlığa zaman ve mekânları aşarak, "Herşeyin Halıkı" sıfatıyla Allah'ın hitabıdır. O hem ibadet ve muâmelat, hem de zikir ve tefekkür

(32) KURTUBÎ, el - Camiu'l - Ahkamî'l Kur'an c. 7 s. 219

(33) el-Muhtar, Advau'l - Beyan, c.2, s.273

(34) İbn KESİR, II, s.220

(35) VEHBİ, Mehmet. Hülâsatü'l Beyan fî Tefsiri'l Kur'an , c4, s.1646

kitabıdır. Geçmiş enbiyanın da hayat hikayelerine yer veren Kur'an, bazen onların dili ile bazen de bizzat Allah'ın ta'limi ile en güzel duaların öğreticisi olduğu gibi, insanlığın zihnini işgal eden derin fikrî problemlerin de halledicisidir.

Ücra bir köşe, ya da dağda, kalbi mahzun, bedbîn, amî bir mü'min ona bakar Rabbiyle ünsiyet edeceği en lâtif hislerini tatmin eden duaları bulur, muhteşem kâinatın sahibiyle sohbet eder, vahşet ve yalnızlıktan kurtulur.

Kur'an aynı zamanda bir tefekkür kitabıdır; akıl ve zekâvette en yüksek dereceye varan insanlar da ondan dersini alır. O beşerin en geniş daire-i olan dünya ve kâinat kadar, en dar kısmı olan insanın kalbini de imar eder. Fakihler, ârifler, mutasavvıflar kelâm ilminin zirve üstadları, iktisâdî hayatı düzenleyen ekonomistler ya da feylesoflar da O'ndan dersini alır. Hatta, Kur'an, günümüzde en parlak devrini yaşayan fen ve teknolojinin nihâi hedeflerine işaret etmektedir. Fakat Kur'an, herşeyden önce Allah'ın "marziyyatını" anlatan bir tebliğ kitabıdır. Diğer hususları ihtiva etmesiyle beraber bu özelliği hava ve su gibi her yere nüfûz etmiştir.⁽³⁶⁾

Bu tesbitleri dikkate alarak, Kur'an insanlığa gerçekleri ulaştırırken bazen aklın ötesindeki vâdilerde dolaşır. Yüce kavramları en basit zihinlere bile yaklaştırır. Her devrin farklı anlayış kategorilerindeki insanların hisedar kılar. Ancak, bu farklı anlayışların hiç biri, Kur'an'ın sembollerle ifade ettiği gerçeklerin yegane anlamı değildir. "Müşâbîh" diye isimlendirdiğimiz bu semboller, insanlığa her zaman ve yerde farklı yorumlar yapmak için bir kamçı görevi de üstlenmektedir.⁽³⁷⁾

Kur'an hakkındaki bu genel açıklamadan sonra özel olarak müşâbîh kelimelerin hikmetlerinden bir kısmını tespîte çalışalım. "İstiva" kelimesi de zât-ı ulûhiyyetinin fiilini anlatan bir "Müşâbîh" kavram olarak, bu vesile ile daha iyi anlaşılacaktır.

a- İmtihan sebebi : İnsan bedenini kullanmakla imtihan edildiği gibi, aklıyla "Müşâbîh ayetlerdeki" hakikatlara iman edip etmemekle de imtihan edilmektedir. Bu, tıpkı bir hocanın, yazdığı eserde bazı konuları talebenin hocaya muhtaç olacağı şekilde bırakması; bir melikin bazı meselelerde bir takım sırları sadece kendine saklaması gibidir. İnsan aklıyla imtihan neticesinde herkes, kulluk, elbisesini boynuna takarak tevâzu libasına bürünecektir. Bu açıdan bakılırsa "müşâbîh" akıl sahiplerinin Allah'ın kudret ve ilmi karşısında aczini i'tiraf etmesine sebeptir.

(36) YAZIR, E. M. Hamdi, H. D. K. D. c. 3 s. 2178 - 79

(37) YAZIR, E. M. Hamdi, H. D. K. D. c. 3 s. 2173

b- Gaybe imanın ölçüsü : Bu nevi âyetler mü'minlerin gaybe imanlarının da ölçüsüdür. Çünkü mü'minin vasfından birisi de "gaibe" imandır. (el-Bakara, 2/ 3) İnsan her mes'eleyi akılla idrak edecek şekilde yaratılmamıştır. Aklın imkân ve kudreti sınırlıdır. "De ki, göklerde ve yerde gaibi Allah'tan başka kimse bilmez" (en- Neml, 27/ 65) âyeti, bu kabil hakikatlara akılla ulaşamayacağını da gösterir. "Allah'ın zâtıyla ilgili konular"⁽³⁸⁾ da buna girer. Çünkü, "ulûhiyyet dairesine ait olan mücerred mes'eleler, mümkünat dairesinde ancak misâller ile tavuzuh edebilir."⁽³⁹⁾ Bu sebeple, Allah zâtını Peygamberlere gönderdiği vahy ile kullarına tarif etmiş, vasıflarını bildirmiştir. Kur'andaki tarife göre, Allah'ın her şeye gücü yeter, her şeyi görür, herşeyi bilir, herşeyi işitir. O, insana kendinden daha yakın, kişi ile kalbi arasında giren, yaratan, öldüren, diriltiren gibi mükemmel özelliklere sahip, Müteâl bir varlıktır.⁽⁴⁰⁾

İnsan Allah'ın zatına dair, Kur'anda Allah'ı tanımak için verilen bilgilerle iktifâ etmek durumundadır. Mütaşâbihâtı idrakiyle kavraması herkes için- mümkün değildir. Çünkü insan şuuru, herşeyi ihâtâ edecek fıtratta değildir. Bildiklerimiz bilmediklerimize göre, damla ile okyanus gibidir. Çünkü kâinatta meydana gelen hadiselerin küçük bir miktarı şuorumuzla, duyu organlarımızla idrâk edilebilmektedir. Hislerimiz sayısı ile değil, başarı ve keyfiyeti itibariyle mahduttur. Meselâ sâniyede 30 desibelden az ve 2400'den fazla olan hava titreşimleri tarafımızdan idrâk edilmemektedir.

Gözlerimiz yedi renge göre düzenlenmiştir. Göremediğimiz ultra kırmızı ve ultra mavi ışınlar vardır. Dahası, tabiattaki, manyetik ve elektrik dalgalarının varlığından bizim duyularımız bilgi vermemektedir.⁽⁴¹⁾ İnsanın bu gaybî bilgilerin özellikle "ulûhiyetle" ilgili kısmında "imânla aczini itirâf" etmesi gerekir. İşte mütешâbihler ve "istiva" kavramı ile anlatılan ilâhî fiiller "idrâkimizi aşan" bu tür meselelerden söz etmektedir.

c-Kur'an'ın bir i'cazı:

Mütешâbihler Kur'an üslubunun i'caz yönlerinden birisidir. Çünkü Kur'an umûmî bir hatip ve muallimdir. Muhatapların ekserisi ise avamdır. Ders halkasında oturanlar insanlıktır. Mürşidin nazarında azınlık çoğunluğa tâbidir. Umumun irşadı azınlığın (yüksek ilim tabakası) hatırı için feda edilemez. Bununla beraber, avama yapılan konuşmadan havas hissesini alır. Ekseriyet avam olduğuna göre Kur'an yüksek gerçekleri avamın alıştığı lisanla, onların ülfet ettikleri üsluplar ile anlatması gerekir ki, istifade olsun. Çünkü avam "çıplak hakikatları" ve "aklî" mes'eleleri hemen kavrayamaz.

(38) NURSİ, B. Said Sözler, s. 331 (25. söz) Ayrıca bkz. s. 223 - 226 (20.söz)

(39) ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, Kur'an Ansiklopedisi, s. 237

(40) ALBAYRAK, Halis, Kur'anda İnsan - Gayb ilişkisi, s.161

(41) NURSİ, B. Said, M. Nuriyye, s.91 (Prt. Germany, 1994)

Gerçeklere onların nazarında bilinen bir elbise giydirilmeli ki, anlaşılabil-
sin. İşte bu sebeptendir ki Kur'an, yüksek hakikatları "mütaşâbihat" denilen,
teşbih, istiâre kinâye, misâl ve tasvirler ile cumhura (avam- ı nâsın) anlayış-
larına yaklaştırır. Henüz mükemmel bir noktaya gelmeyen insanlık için za-
hîri hisleriyle gördüklerini yüksek hakikatlara ulaşmada bir merdiven yap-
mıştır. Bu, tebliğ ve iknada Kur'an'ın tâkip ettiği lâtif bir üslupdur. Bu üslûp
umumun anlayışını okşar, "ilâhî tenezzülât" kabilinden, ulûhiyete dair ger-
çekleri insanlara kolayca benimsetir. Çocuklarla konuşan "çata- pat" edip
bazı konuları onun bildikleri ile anlatıp, seviyesine indirdiği gibi, Cenab-ı
Hak da insanları muhatap alırken, onların zihnini okşayan, idrâklerine sı-
ğan ve örnekler kullanmıştır. Bunlar dürbünlü gözlük gibidir. Uzaktaki ger-
çekleri gösterir. Yoksa, misal ve teşbihlerin "aynısının Allah'da bulunduğu"
vehmine kapılmak hatadır. Aksi halde, Allah'la kul arasında diyalog kurula-
mazdı.⁽⁴²⁾ Mesela insanlar kainattaki ilâhî tasarrufları sultanın köşkündeki
tahtta verdiği emirler şeklinde hayal edebilir. Halkın hissleri bu merkezde
oldukları için irşad ve belâgatın gereği de onların hissine riâyet etmektir.⁽⁴³⁾

"Belâgatta, bir lâfzın, bir kelâmın hakîkî mânâsı, başka maksud bir ma-
nâyı sırf anlama vesilesi olsa, ona kinâye denir. Kinâf olan bir kelâmın hakî-
kî mânâsı da sıdk ve kizb sebebi olamaz. Şâyet kinâf mânâ doğru ise, o ke-
lâm sâdiktir, aslî mânâ kâzip de olsa sıdkını bozmaz."⁽⁴⁴⁾ Müteşâbih lâfızla-
rın, "ulûhiyyetin evsafını anlamaya bu kabilden birer vesile olduklarını dü-
şünmek mümkündür. Çünkü söz, bir cihetten mütekellime bakarsa da, bir
kaç cihetten muhâtaba bakar. Çünkü muhâtabın ahvâlini nazara almak lâ-
zımdır. Kur'anın muhatabı da beşerdir. Maksad ise anlatmaktır. Bu sebeple
Kur'an "Belâgatın iktizasınca" beşerin hissiyatıyla memzûc olan üslûplarını
giyer ve şivesiyle söyler ki, beşerin fehmi söylenilen sözden korkuya kapılıp
ürkmesin. Şâyet Cenab- ı Hak beşerin terazisiyle tartıp vermezse, beşer ke-
sinlikle ne bakar, ne de alır! Çünkü beşer ancak almış olduğu terazinin di-
linden anlar.⁽⁴⁵⁾ Bu tarz bir üslûp ile Kur'an en yüksek meseleleri en âmî bir
mümine bile anlatmıştır. Deniz gibi ilme sahip olan feylesofların yetişme-
dikleri ulûhiyyete ait olan sırları, mütaşâbihat kabilinden ifâdelerle insanla-
ra indirmiştir. Meselâ, Rahman arşa istivâ etti" âyetinde ilâhi Rububiyet bir
saltanat misâlinde anlatılmıştır.

d- Zihni eksersize sevk: Müteşâbih âyetler Müslümanların zihnen ek-
zersiz yapmasına sebep olmuştur. Kur'an üzerinde iyi niyetle yapılan tefek-
kür ve anlama gayretleri bir nevi içtihad gibidir. İsabet edilirse iki, edilmez-
se bir sevabı vardır. Bu âyetlere bakarak bütün devirlerde Kur'an'a ciddi

(42) ALBAYRAK, Halis. age. s.163; Bilgi için bkz: Suat YILDIRIM, Kur'anda Ulûhiyyet.

(43) BİRAND, Kamuran, İnsanlığın Sırrı, A.Ü.İ.F.D.c. IX. Ank., s.32'den nkl. ALBAYRAK, age. s.175

(44) NURSİ, B. Said, İşaratü'l - İ'caz, s.131 - 134; Sözler, s.354 - 126 - 170

(45) NURSİ, B. Said Muhakemat, s. 142 İstanbul Sözler y. 1977

muhataf olan âlimler, tahkik yolunu geliřtirmek suretiyle kendi akli mele-
kelerini kullanmış, Kur'an'ın sık sık hatırlattığı "neden akletmiyorsunuz?"
hitabına uymaya gayret göstermiřlerdir. Müteşâbihler te'vili gündeme getir-
miş, lûgat, nahiv ve usûl ilminde çok esaslı prensiplerin vücut bulmasına se-
bep olmuştur. şayet Kur'anda her âyet muhkem olsaydı belki de böylesine
mükemmel çalışmalar vücut bulmayacaktı.

III- KELÂMCILARIN GÖRÜşLERİ

a- İmam el- Mâtürüdi :

İmam- ı Azam Ebu Hanife'nin (v :150/ 67) itikadî görüşlerini sistemati-
ze eden Horosan'lı âlim Matürîdî'nin (v: 333/ 944) İstivâ'ya dair yaptığı tah-
lilleri zikrederim. " İstivâ'nın, lûgat açıklamasını yaparken kısaca temas et-
tiğimiz hususu biraz daha açacak olursak, imamın verdiği manaları şöyle sı-
ralamak mümkündür:

"Allah'ın zâtı ile arş'ta bulunması veya bütün mekânlarda bulunması
şunu ifade eder:

1- Allah Taâlâ'nın olduğu gibi arşı ihâta etmesi.

2- Allah Taâlâ'nın arşı istilâ etmesi.

3- Allah Taâlânın arşın dışına çıkması ve onun arşı çevrelemesi. İmam
bunların değerlendirmesini ise şöyle yapar :

1- Allah, "arşı ihata etmiş" olsaydı, arş ile sınırlanıp yaratmaktan aciz
olurdu ki, bu muhâldir. Çünkü arş Allah'ın ma'dunudur.

2- Allah mahlûkatın üzerine ziyâde kılındığından Allah'a nakîse ol-
mazdı. Fakat birincisindeki hususlar bunda da geçerli olurdu.

3- "Arşın onu çevrelemesi" ise kendisinden üstün olmayanı yaratmak-
tan acizliğine işaretler. Bu muhâldir.⁽⁴⁶⁾ Bu ihtimallerin değerlendirilmesin-
den sonra onun kullandığı şu ifade de dikkat çekicidir. : "Oturmak ya da
durmak için bir terasa çıkmakta ne bir şeref, ne de bir ulviyyet, ne de bir yü-
celik sıfatıyla sıfatlanmak vardır! Kaldı ki Allah'a bir mekân izafe etmek,
zâtıyla bir mekânda bulunmakla kendisini vasfetmek, Allah'ın "bir yere yer-
leşip orada karar kılmaya muhtaç olduğunu" kendisine isnâd etmektir. Bu
ise mekânlara yerleşen arazlar gibidir. Oysa cisim ve mekânları yaratmış
olan, onların hepsini kudreti altında bulundurmuş demektir. Öyle ise O,
mekânda da münezzehtir. Allah, âlemin bulunduğu hâl üzere bulunmaktan,
onun evsâfından beridir. Zâtının küllisi hiç bir mekânda değildir, o bütün

(46) NURİ, B. Said, Sözler, 363

sıfatlarıyla her yerdedir.⁽⁴⁷⁾ Mâturîdî bu ifadelerinde "arşın cismânî bir nesne" kabul edilmesinden hareketle âyete verilen manânın, "tenzîh'e ters olduğunu savunmaktadır. Çünkü "Allah bir mekânda bulunmuş olsaydı, âlemden bir cüz olurdu. Bu ise noksanlık eseridir. Bütün âleminin, mekânlar olmaksızın kâim olmaları doğrulanınca, Allah'ın mekansız olarak bizâtihi kâim olması daha doğru ve evlâdır." Mâturîdî bu düşüncesine varmak için, "Semavat ve arz O'nundur" (Furkan, 25/ 4), "Semâların ve yerin Rabbi" (Saffat, 37/15), "O her şeyin fevkindedir" (En'am, 6/ 18) ile, "Allah takvâ sahipleri ile beraberdir" (Nahl, 16/ 128), "şüphesiz Mescidler Allah'ındır." (el-Cin, 72/ 18), "Allah'ın devesi" (Şems, 91/ 13) âyetlerini delil gösterir.

Mâturidi, Kur'anın diğer yerlerinden geçen "İstivâ" kelimesi ile de bahsi irtibatlandırır, A'raf suresindeki (7/5) "Muhakkak ki Rabbiniz o Allah'tır ki, gökler ve yeri altı günde yarattı. Sonra da Arşa istivâ etti" âyetindeki istivâda, "azamet ve ululuk" bulunduğunu, "arşın ta'zim edildiğini," belirtir, Arşın nurdan ve cevherden bir şey olup, mahlûkatın ilminin ona erişemeyeceğini" söyler. Burada Allah "Mahlukatın en büyüğünü zikrederek" onun da, "mülk ve hükümlanlığı altında olduğunu" ifade ile kendini tekbir etmiştir. Çünkü mekânlardan yüce olan O zat, "insana şahdamarından daha yakın" şeytanın verdiği vesveseyi de bilendir. " (Mücâdele, 58/ 7; Gaf, 16)⁽⁴⁸⁾

Matüridi muhtelif ihtimal ve yorumlarla zihnimizi değişik konulara çekti. Fakat "İstivâ'nın haberi sıfatı olarak kesin bir manâya yorumlanmasına karşıdır. Ona göre bu kelime, te'vil edilirse, bir başkasına da ihtimalli olacağından yanlışlık yapma tehlikesi vardır. "Allah'ın sıfatlarında mahlukata benzemediği" gerçeğinden hareketle, "İstivâ'nın Kur'andaki gerçeklere zıt olamayacağını" söyler. Şöyle der: Ayetin bizim zikrettiğimizden başka şey ihtimali olduğu kesinlikle te'vil etmemiz münkün değildir. Allah "İstivâ" ile neyi murad ettiyse biz ona iman ederiz. Bundan başka buna benzer müteşâbihat hususlar hakkında da durum böyledir.⁽⁴⁹⁾

b- İmam el- Eş'ari

İmam el- Eş'arî'nin bu husustaki görüşlerini son kaleme aldığı eseri kabul edilen el- İbâne'den derlemeye çalıştık. O'na göre arş semânın üstündedir. Semanın üstünde olması sebebiyledir ki, "siz semâda olandan emin misiniz?" (el- Mülk, 67/16) âyeti nazil olmuştur. Allah mutlaka arşa istivâ etmiştir. Müslümanların duada ellerini semaya kaldırması, "Allah'ın arşa istivâ ettiğine" bir delilidir. Allah arş üzerinde olmasaydı böyle yapılmazdı.⁽⁵⁰⁾

(47) NURSİ, B. Said, İşarat'ül- İ'caz, s. 180 (Sözler yev. 1987)

(48) el-MATURİDÎ, K. Tevhid, s.70

(49) el-MATURİDÎ, K. Tevhid, s. 69 - 70

(50) el-MATURİDÎ, age. s.71

Eş'ari, Mu'tezile, Cehmiyye ve Harûriyye'nin, "arşa istivâyı", "Allah her yerdedir" diyerek inkâr etmelerine şiddetle karşı çıkar. Çünkü onlar Eş'ariye göre, "İstivâyı" inkâr ederek, bu sıfatı, "temellük ve galip gelmek" şeklinde te'vil etmişlerdir. Bu görüş dile getirilmiştir. Mu'tezile'nin mühim kaynağı K.A Cebbar eserinde, "İstivâ, galebe, istilâ demektir. Arşa tahsisi arşın mahlûkatın en büyüğü olmasındandır. Burada arş mülk demektir" ifadesini kullanır.⁽⁵¹⁾

Eş'ari İstivâ'nın te'viline de karşıdır. Bu kelime "istilâ" mânâsında olsaydı, "Allah mahlûkata istila etti" denmesi gerekirdi ki, Müslümanlar nezdinde böyle bir şey söylemek câiz değildir. Bu sebeple istivânın diğer eşya hariç sadece arşa inhisar ettirilmesi gerekir. O, kelâmî eserlerin hemen çoğunda "istilâ" mânâsına te'vil etmek için Arap şiirinden getirilen delili ise, şu ifadeleriyle reddetmiştir :

"Şiirde Bısr'ın şehri ve ahâlisini hâkimiyeti altına aldığı - isyanlarından sonra- ifade edilir. Allah'a mahlûkatından hiç bir şey ve kimse isyan etmemiştir ki Allah onları istilâ etsin."⁽⁵²⁾

"Onlar üstlerinde olan Rablerinden korkarlar." (en- nahl, 16/ 50)

"Melekler ve ruh ona yükselir." (el- Meâric, 70/ 4)

"Sonra arşa istivâ etti. Sizin için O'dan başka ne bir dost, ne de bir şefaathçi vardır!" (es- Secde, 32/ 4) âyetlerini, delil getirerek, "Allah'ın semada ve arşına istivâ ettiğine işaret ettiklerini" söyleyen Eş'arî, "Ümmetin icmâiyle semâ ise arz değildir. Bu da işaret eder ki, Allah vahdâniyyeti ile beraber, ittihad ve hulûlden beri şekilde, şüphesiz arşına istivâ edendir" ifadesini kullanır.⁽⁵³⁾

Eş'arî eserinde Allah'ın zâtı yerine, O'nun eserlerinde düşünmeyi emreden hadisi nakletmek suretiyle ümmetin dikkatli davranmasını ister: "Allah'ın zâtında değil eserlerinde düşünün! Şüphesiz semâ ile kürsi arasında 7 bin nur vardır. O, şunun da üzerindedir."⁽⁵⁴⁾

Eş'arî'nin el- İbâne'de benimsediği selefi tavrın sonraki eserlerinde görülmediği ve te'vil cihetine yöneldiği ifade edilir. Buna da İstihsânu'l-Havd'da " Cehâleti kendine sermaye edinen ve dini konularda tefekkür ve araştırmayı zor görenler" cümlesi delil getirilir.⁵⁹

c- Fahrüddin er- Razi:

(51) el-MATURİDÎ, age, s.76 bkz: Suat YILDIRIM, age, s.40; İrfan Abdülhamid, age, s.216 (Dipnot)

(52) el-EŞ'ARÎ, el-İbâne, s.98

(53) K. ABDULCEBBAR, Ş. Usulu'l Hamse, s.227

(54) el-EŞ'ARÎ, el-İbâne s.98 bkz.: el Hafız İbn Kesir el - Bidaye ve'n Nihaye 9/262

Kelâmı felsefeyle mezcederek, kendinden sonrakileri de hayli tesir altına alan Fahrüddin er- Râzî⁽⁵⁵⁾ (v.606/1210) İstivâ mevzuunu felsefî ve mantikî temrinlerle birlikte ele almıştır. Ulûhiyyeti zaman, mekân ve cihet gibi "cisimlerin" vasfı olan arazlardan tenzih edebilmek, "İstivâ"dan söz eden âyeti, Kur'an'ın diğer yerlerinde anlatılan veçhesiyle, "ulûhiyyetin" şanına göre yorumlamak için gayret göstermiştir.

Râzî, Selefiyye'deki "teslimiyet" yerine, kuvvetli bir te'vil ve mantık ör-güsüyle hâdiseye yaklaşmıştır.

Râzî, müşebbihenin aklen ve naklen bir muhâliyet içine düştüğünü ifa-de eder. Müşebbiheyi bir kaç noktada ele alır:

1- Allah varken ne arş, ne de mekân vardı! Allah mahlûkatı yarattığın-da mekâna muhtaç değildi. İstivâ Allah'ın ezeli bir sıfatıdır. Bazıları ise Arş'ı da Allah'la beraber ezeli vehmettiler.

2- Allah arşa oturmuş olsaydı, bir parçası arşın sağına, bir parçası da soluna gelmesi gerekirdi. Bu ise -onun - mürekkebe ve müellef olmasını, o da terkip edeni gerektirir. Bu ise Allah hakkında muhâldir.

3- Arşa oturanın hareket ve intikale müsait olması gerekir; ya da aksi: Birincisinde hareket ve sükûnun mahalli olur. Bu durumda hâdislere mahal olur.

4- Ma'bud, müşebbiheye göre, ya her yerde olmalı ya da hiç bir yerde olmamalıdır. Birincisinde ma'budun- yüce zât ve şanına uygun olmayan- yerlerde de bulunması gerekir, bu da muhâldir. İkinci halde ise bir muhas-sısa ihtiyaç gösterir ki bu da Allah'a muhâldir.

5- Alem küredir. Cihet sahibidir. Bir tarafı diğerine göre alt veya üst olabilir. Hâlık cihete tahsis edilse, o cihet insanların bir kısmına göre alt-üst olabilir. Akıl sahiplerinin ittifakıyla Allah'ın altta olması muhâldir.

6- "Kulhuvellahu ehad" âyeti muhkemâttandır. Allah bir cihette olsa, cüz'lere bölünmesi gerekirdi. Bu ise gerçekte yoktur.

7- "La uhibbu'l âfilin" âyeti de Onun cismaniyetten uzak oluşuna delil-dir.

Bütün bu deliller gösterir ki, "İstivâ" istikrar" anlamında değildir.

Fahr-i Râzî, müşebbihenin yanlışlarını red için "istivâ"nın "istikrar" ma-nâsına gelmediğini bu felsefî ve mantikî delillerle ispat ettikten sonra şunu söyler...

(55) el-EŞ'ARİ, age. s.100

"Ben te'vili terkediyorum. Onun cihet, mekan ve zamandan münezzeh olduğunu söylüyorum. Çünkü hâdiste var: "Mü'minin kalbi, Rahmânın parmaklarından iki parmak arasındadır. "Hacerü'l-esved arzda Allah'ın sağ elidir." Ben de sağ tarafımda Rahmânın kendisini buluyorum."⁽⁵⁶⁾

Râzî, te'vil ve teslimiyet arasında kalan kalbinin korkusunu hissettiricesine istivâya şu açıklamayı getirir:

"Allah'ın zaman ve mekândan münezzehiyeti kesinse, "İstivâ'dan muradı "oturmak" değildir. Bu ise te'vildir. Şâyet Allah'ın mekân ve cihetten tenzihi kesin değilse, bu hususta şüphede kalınır; bu ise Allah'ı bilmemektir. Öyleyse ben derim:

"Allah'ım bunların zahirî, senin murad ettiğin mânâ değildir. Ben ise hata korkusuyla muradını tayin edemiyorum. Bu da zayıftır. Çünkü Kur'an Arapça olarak nâzil oldu. Arapça'da lâfzın konulduğu mânânın dışında bir şey murad edilmemesi gerekir. İstivâ'nın da lûgattaki anlamı, "istikrar ve istilâ'nın dışında bir şey olmadığına göre, bunun istikrara hamli ma'zurdur. İsti'lâyâ hamli de gerekir. Aksi durum, lâfızların ta'tilini icap ettirir ki, bu da câiz değildir. Lâfzın zâhiri, istikrara işaret ediyor. Ya, her iki delil de terkedilecek, ya da akıl veya nakil birine tercih edilecek. Yahut akıl tercih, nakil ve te'vil edilecek. Birincisi bâtıldır. Aksi halde bir şeyin hem mekânda olması, hem de mekândan münezzeh olması gerekir. Naklin akla tereccühü olamaz. Çünkü akıl, naklin esasıdır. Sahih akılla naklin te'vili tercih edilmelidir. İstivâ'dan murad da isti'lâdır."⁽⁵⁷⁾

Râzî, istilâ'nın içinde "gâlibiyet, nizâ, münâzaa daha önce başka müstevelinin bulunduğu şâibesi vardır" diyenlerin tereddütlerini ise, istilâ'yı "iktidarla" te'vil ederek cevap verir. Hatta bu hususta Zemahşerî'nin Keşşâfı'na da atıfta bulunarak, onun, "Bu ifâde mülkün sahibi olmaktan kinâyedir" dediğini yazar. Bunun misâli de şunlardır: "Falanın eli açıktır" ifadesi, kişinin "cömertliği"ne; "eli sıkı" kelimeleri de onun pintiliğine işaret için kullanılır. Kur'an, Yahudilerin, Allah'a iftira ettikleri, "eli kapalıdır" sözüne, "bilâkis iki eli açıktır" demekle Allah'ın cömertliğini anlatmıştır.⁽⁵⁸⁾

e- İbn el- Hazm:

Zahirî mezhebinden olan İbn hazm da, "istivâ" âyeti için kayda değer açıklamalar yapmıştır. O'na göre, "Rahmân arşa İstivâ etti", "Arşta fiilini yaptı" demektir. Çünkü "arş" mahlûk olanın son noktasıdır. Arştan sonra bir şey yoktur. Ondan öte ne bir boşluk ne de doluluk vardır! Âlemin sonsuzlu-

(56) BEYHAKÎ, el-Esma ve's-Sıfat s. 420 bkz: Eş'ari, age. s.102

(57) ABDÜ'L-HAMÎD, İrfan. age. s.216 (el-Eş'ari, İstihsanü'l Havd fi ilmi'l Kelam s.3'den)

(58) TOPALOĞLU, Bekir. Kelam'a Giriş. s.33

ğunu inkâr eden ise, tabiatperestlere (dehriyye) katılmış olur.⁽⁵⁹⁾İbn Hazm, "İstivâ" âyetiyle ilgili açıklamalarını müşebbihe'nin Allah'a mekân izâfe etmesi ve Mu'tezile'nin, "Allah her yerdedir" görüşlerini red üzerine yoğunlaştırır. Cumhurun kavline göre Allah ne mekân ne de zamanda değildir. Biz de bu görüşteyiz" diyen İbn Hazm, "Dikkat edin Allah her şeyi ihâta etmiştir" âyetini delil getirir ve "Bu O'nun zaruretle mekânda olmamasını gerektirir. Mekânda olsaydı mekân bir veya bir kaç yönden O'nu ihâta ederdi. Bu ise Allah'tan nefyedilen âyete göre de böyledir. Bir şeyin içinde bulunduğu mekânı ihâta etmesi câiz değildir. Bunun muhâliyeti akıl ve zaruretle bilinir" der. "Rahmânın arşa İstivâ etmesini" İbn Hazm, âyetle ilgili farklı görüşleri ve bunlara dair mütalâasını şöyle belirtiyor.

"Mu'tezile, "İstivâyı" isti'lâ anlamında te'vil etti, şayet istivâ "istilâ" anlamında olsaydı, diğer mahlûkata göre "arşa istivâ etmenin" bir önceliği olmazdı. "Allah arzı istivâ etti" demek de câiz olurdu. Bunu ise kimse söylemez, bu delilsiz, mücerred bir davadır. Mu'tezile'den İbn Küllâb'ın "İstivâ" eğriliği nefy içindir demesine gelince, "Bu, Allah'ın kendisini isimlendirmedği bir şeyle" isimlendirmektir. Allah'ın isimlerinde ilhad yapmaktır. Çünkü ümmetin Allah'a "yâ müstevi" diye duâ etmediğinde ittifak vardır. Kaldı ki, Allah'tan nefyedilen herşeyin zıddıyla Allah'ın tesmiye edilmesi câiz değildir.⁽⁶⁰⁾ İbn hazm son cümlesinin mantikî delillerini de sıralar.

1- "Allah'tan sükûnu reddederiz. Fakat O'nu hareketli diye isimlendiremeyiz. Hareketi de nefyederiz, fakat, "sâkindir" diye isim koyamayız. O'ndan cismiyyeti nefyederiz fakat, "seffaftır" diyemeyiz. Nevmi nefyederiz, ancak O'nu, "uyanıktır" kelimesiyle de anamayız. Bu sebeple "eğriliği" nefyedersek de Ona "müstakîmdir" denemez. Allah bunlardan yücedir. Çünkü bunlar cisimlerin sıfatıdır.⁽⁶¹⁾

İbn Hazm'a göre, "İstivâ" ezeli olsaydı, bundan arşın da ezeliyyeti çıkardı ki bu da küfürdür! İstivâ "eğriliğin nefyi" ise, İstivâ'nın arşa isnad edilmesinin bir anlamı kalmazdı. Allah'ı kendisini isimlendirmedği bir şeyle isimlendirmenin" yanlışlığına dikkat çeken İbn hazm, Zâhiriyyeden olmasına rağmen, bu husustaki açıklamaları tam bir te'vil ve akli yolu tercihtir. Ve der ki, "O Semî'dir, O İşiticidir. O Basîrdir'in manâsı, "O bütün şunları olduğu gibi bilicidir" demektir. "Şüphesiz Ben sizinle beraber işitir ve görürüm" âyeti de buna işaretir⁽⁶²⁾

(59) er-RAZİ, Tefsir-i Kebir, c.22 s.5

(60) er-RAZİ, Tefsir-i Kebir, c.22 s.6

(61) er-RAZİ, age. c.22 s.7

(62) İbn. HAZM, el-Fasl c.2 s.125

Mu'tezile Allah'ın her yerde olduğunu söyler. Ve bunda da şu âyetleri delil getirir:

"Her hanğı, üç kişinin fısıldaşması oluyor mu, mutlak O, (Allah) dördüncüsüdür" (Mücâdele, 58/ 7)

"Biz Ona şahdamarından daha yakınız." (Kaf, 50/ 16)

"Biz ona sizden daha yakınız. Fakat onlar görmezler." (Vakıa, 56/ 85)

"O, semâ ve arzda olan ilâhtır." (Zuhruf, 84) (Semâda ve arz da olan ilâh Allah'tır)

İbn Hazm "Allah'ın her mekânda olduğu" iddiasına karşı şu karşılığı verir: "Âyetin zâhirî manasını almaya engel bir başka nass, icma" ve hissi-i zarûret olmadığı müddetçe- önce- zahir manâ alınır. Biliriz ki, bir mekânda olan, mekânın sonu ile sonludur. O mekânı doldurmuştur. Mekânı dolduran ise ya o mekânın şeklini alır, ya da mekân onun şekline bürünür. Mekânda olan cihet sahibidir. Bunlar ise tamamen cisimlerin sıfatlarıdır. Allah ise cisimlerin sıfatlarını taşımaktan münezzehtir bahis mevzuu âyetler, **tedbir ve ihâta**, ifade etmektedirler. Aksi ihtimâlleri ortadan kaldırmak için, bu zaruretle böyledir.⁽⁶³⁾

III- İSTİVÂ'NIN TE'VİLİ

a- Te'vilin anlamı:

Kur'an ve hadisin çelişen ifadeler etmesi düşünülemez. Kur'anda biz-zat Cenab- ı Hak "birbirini nakzeden âyetler indirmediğini" ifâde eder. Rasûlüllah (asm) da Kur'an'ın en büyük müfessiridir. O'nun da Allah'ın elçisi sıfatıyla kulları "şaşkına çeviren " birbirine zıt ifadelerle rabbini tavsifi mümkün değildir. Fakat küçük bir araştırma bile zikrettiğimiz hususun Kur'anda - zahiren- bulunduğu hissini verir: Allah'ın Kur'an ve hadislerde, insan aklının düşünmesi mümkün olmayan ifadelerle tasvir edildiğini zannederiz. İşte burada akıl ve naklin te'lif edilmesi gündeme gelmektedir. Çelişir gibi görünen âyet ve hadisler ve Allah'a isnad edilen sıfatların, nasıl ve ne şekilde ele alınması gerekir. İslâm âlimleri bu hususta çok esaslı prensipler ortaya koymuş, bunların hevâ ve heves istikametinde olmayacağını yine Kur'an ve sünnete dayanan deliller ile açıklamışlardır.

Peki te'vil nedir? Lûgat olarak, "aslına dönmek" anlamına gelen te'vil, "evl" kökünden "tef'il" masdarındardır. Kur'an'da bu kelime, sonuç, tefsir, meydana gelmek, rü'ya tabiri, sebep anlamlarında kullanılmıştır.⁽⁶⁴⁾ Te'vile

(63) İbn. HAZM, age. c.2 s.123

(64) İbn. HAZM, age. c.2 s. 124

konu olan nassların ya zahirî itibariyle birden çok anlam ifade etmesi, ya da zahiri anlam dışında en az bir mânâsının olması gerekir. Şayet lâfzın zahiren tek bir anlamı varsa te'vil de gerekmez. Umûmî olarak te'vilin istilâhî tarifi "meşrû" bir sebep ve delilden ötürü, herhangi bir âyet yahut lâfız, zahirî mânâsından alıp kendisinden önce ve sonraki âyetlere uygun mânâlarından birinde kullanılmaktadır.⁽⁶⁵⁾

Te'vilin haberî sıfatlarla ilgili tarifi ise şöyledir: "Te'vil aklî bir metod olarak, ulûhiyyete yakışmayacak tasavvurları zihinden uzaklaştırmak maksadıyla kullanılan, vahy ile sabit olan dînî akîdelerle, aklın muktezası arasında yaklaşıtrıcı, bağdaştırıcı bir unsurdur."⁽⁶⁶⁾

Te'vil mevzuu da kelâm gibi ilk defa mu'tezile kelâmcılarının elinde gelişme gösterir. Onlar, Kur'an ve hadislerde Allah'a izâfe edilen bir takım sözlerin "zâhirî mânâlaraalındıkları" zaman, teşbîh ve tecsîme götürecektir bir tehlike görmüşlerdir. "Allah'ın cismânîyet ve cihetten uzaklığı aklen sabit olduğuna göre", bu sıfatların lâfzî değil, mecâzî mânâlarının asıl mânâsı gerekir. Fakat bunun için öncelikle Arapça'nın kullanış şekline, diğer âyetlerin Allah hakkındaki tavsiflerine müracaat edilmiştir.⁽⁶⁷⁾

b- Te'vil alanı ve nassların özellikleri :

İslam âlimlerinin çoğuna göre nasslarda "esas olan" te'viline gitmektir. Nassların zahirî mânâlarıyla amel etmek vâciptir. Kuvvetli bir delil olmadıkça zahirî mânâsını bırakıp te'viline gitmek câiz değildir. Hüküm nassların zâhiri anlamlarına göredir. Bu umûmî ve kabul gören prensipler dikkate alındıktan sonra te'vilin hangi sahada yapılacağı sorusu akla gelmektedir. Müteşâbihler de te'vil edilecek bir alan olarak görülmüştür. Bu hususta bir kaç prensip tesbit edilmiştir:

1- Şer'î veya itikadî mânâları üzerinde icma vuku bulmayan âyetler.

2- Birbiriyle anlam bakımından çelişir gibi görünen müşkil âyetler.

3- Mânâları gizli bir anlama sembol teşkil eden (kinâye, istiâre, teşbîh taşıyan âyetler)⁽⁶⁸⁾ sembol olarak görülen âyetler bir çok ilimlerin de yardımı sayesinde te'vil edilir, anlaşılabilir. Zahiri mânâ bir mânâyâ sembol ve remz teşkil ediyorsa bizâtihî sembol teşkil ettiğinin - dilin kullanım örnekleri ile kolayca farkedilmesi gerekir. Bu gruba giren ibarelerin hiç bir kimse tarafından zâhirin alınılması, te'vili ve herkese bildirilmesi gerekir.⁽⁶⁹⁾

(65) İbn. HAZM, age. c.2 s.125

(66) İbn. HAZM, age. c.2 s. 122-123

(67) DEMİRCİ, Muhsin, Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine, s.116

(68) DEMİRCİ, Muhsin age. s.117

(69) ABDÜLHAMİD, İrfan. İslâm'da İtikadî Mezhepler ve İtikad Esasları, s.225

4- Te'vîlin cevazı zahirî manalarının muhâliyetinin ispatına bağlıdır. Zahirî imkânsız ve buna delil de varsa te'vil edilebilir.⁽⁷⁰⁾

5- Te'vil sebebiyle dinî nasslardan birini yıkacak bir neticeye varılamaz. Hatta Gazzâlî "dini akîdelerden birinin iptalini netice verecek" şekilde yapılan te'vîlin, sahibini küfre götüreceğini söylemiştir.⁽⁷¹⁾

c- Kimler te'vil yapabilir?

Te'vil, bir yönü ile "hakki ve gerçekleri" anlayan kimselerin kalben itmi'nanına sebep olurken, bir taraftan da bâtil mezheplerin kuvvet kazanmasını netice vermiştir. Herşeyin bâtinî bir manâsı olduğunu söyleyerek, eski Zerdüşî dinini ihya etmek için Şeriatın apaçık âyetlerini bile te'vil yoluna giden Bâtiniyye buna örnektir.⁽⁷²⁾ Bu sebeple kelâm alimleri te'vil yapacak kişilerin mutlaka Kur'an, hâdis ve usûl ilminde derinlik kazanmış âlimler olmasını şart koşar.

IV- HABERİ SIFATLARIN TE'VİLİ :

Müteşâbih kelimelerden, haberi sıfatların te'vîlinde üç yol takip edilmiştir.

a- Te'vile karşı olanlar (selefiyye):

Te'vilini câiz görmeyen selefiyye (hadis ehli) ve Peygamber (asm)'a zaman itibariyle en yakın alimlerdir. Tefsirlerin "İstivâ" mefhumuna getirdikleri açıklama esnasında el- Muhtar'ın selefiyye görüşünü esas alan yorumuna kısaca temas etmiştik. Selefiyye bu sıfatların te'viline karşıdır. Çünkü Rasûlüllah (asm)'dan bu konuda bir açıklama vârit olmuştur. "Selef in tavrı da Peygamber (asm)ın yoludur. Allah ve elçisinin Cenab- ı Hak'la ilgili ispat ettikleri sıfatları aynen ispat etmiş, bunları kat'iyen hâdis ve mahlukata benzetmemişlerdir. Meselâ Kur'an'da, "Ellerimle bizzat yarattığım Adem'e secde etmene mâni olan şey nedir? (Sad, 38/ 75) âyetlerine istinâden, "Allah'ın Ademi elleriyle yarattığını" söylemişler, fakat âyetteki "Yed" kelimesini, "kuvvet ya da nimet" manâlarına hamlederek "tahrif" cihetine gitmemişlerdir. Keyfiyyetini de araştırmamış, mahlukatın "ellerine" de benzetmemişler (teşbihten kaçınmak) bir taraftan da "leyse kemislihi şey'un" âyetini okuyarak, Allah'ın hiç bir şeye benzemediğini belirterek tenzihte bulunmuşlardır.⁽⁷³⁾

(70) ABDÜLHAMİD, İrfan, age. s.226

(71) DEMİRCİ, Muhsin, age. s.120 (Zekiyyü'ddin Şa'ban, İslam Hukuk İliminin Esasları s. 356 - 360'dan nkl)

(72) ABDÜLHAMİD, İrfan, age. s.231

(73) el-GAZZALİ, Faysalü't-Tefrik, s. 188; er-RAZİ, Esasü't-Takdis, s.182'den nkl. İ. A. Hamid, age. s.232)

Selefin metodu ümmet ekseriyetince de kabul görmüştür. İnsanın aczi de bunu gerekli kılar. "Görünüşte Allah'a yaraşmayan bir intiba" veren yerlerde tefvîd (muradı Allah'a havale etmek) şarttır. Kur'an hakkında daha ziyade imanın istenme sebebi de budur. İnsanların tamamı hakkında bu âyetler müteşâbih sayılmasa da fertler, hakkında durum tefvîd, teslim ve tenzihtir.⁽⁷⁴⁾

Ehl- i Hadis, bu hususta şöyle bir mantık geliştirmiştir:

"Dini meselelerde yegane merci önce Kur'an, sonra da sünnettir. Eğer Peygamber (asm) müteşabihleri te'vil etmişse, bunu Allah'ın kendisine verdiği ilme dayanarak yapmıştır. Bu takdirde ancak onun te'villerinin doğru ve Allah'ın murad ettiği manânın hak olması gerekir. Şu da var ki, peygamberlerin bir müteşâbihi te'vili, başkalarına da tevîl hakkını vermez. Çünkü onun te'vili dinde bir hüküm koymak sayılacağı için başkasının ona muhalif bir te'vil ileri sürmesi düşünülemez. Eğer Rasûlüllah müteşâbihlerden hiç birisini te'vil etmemişse, bunda da Allah'ın vahyine dayanmıştır. Kendisine bu hususta bilgi verilmemiş demektir. Müteşâbihlerin ve'vilini bildiği halde bir hikmete binâen açıklamamış da olabilir.⁽⁷⁵⁾ Onlar bu sebeple, müteşâbihlerle ilgili soru vârid olunca, ilgili âyeti okuyor, bundan başka bir şey bilmiyoruz, bilmediğimiz şey hakkında da hiç bir şey söyleyemeyiz ve söylemeye de me'zun değiliz" diyorlardı. Bu tavrı iman için yeterli bulan Hüseyin el-Cisrî ise, "Bunlara iman ederiz. Gerçek bilgisini ise Allah'ın ilmine havale ederiz. Bu kadarı imanın sıhhati için yeterlidir" der ve "istivâ" gibi âyetlerin de Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olduğunu, cismaniyet ve cihetiyyetten uzak bulunduğunu söyler.⁽⁷⁶⁾ Cisrî, te'vilin müşebbihe gibi bâtil mezheplerin ortaya çıkışı sebebiyle, kelâmcılar tarafından müracaat edilen zarûrî bir yol duruma geldiğini de kaydeder.⁽⁷⁷⁾ Bu hususta, İbn Teymiyye - Selefin tavrını şiddetle müdafa eden birisi olarak- şöyle der: "Allah'ın bu sıfatlarla tavsifi haktır. Manâsı da Allah Teâlâ'nın murad ettiği'dir. Fakat onun esma ve sıfatlarıyla, nefsi ve fiilleriyle hiç bir benzeri yoktur. Biz onun hakikaten bir zâtı, fiilleri, sıfatları olduğuna inanırız. Fakat ne zâtında, ne fiillerinde, ne de sıfatlarında hiç bir şey onun benzeri değildir."⁽⁷⁸⁾

Netice olarak te'vil selefi iltizam edenlere göre mahzurludur. Çünkü, "akıl varlık kavramlarının mahiyetleri hakkında gerçeğe uygun beyanda" bulunamaz. Akıl "en iyi durumda bile, hakikatı fakirleştirerek ve bölerek bize tanıtır. Kaldı ki, bunca beşeri birikim içinde nice hatalar sergileyen akla, va-

(74) el-GAZZALİ, age. s.191 - 198

(75) el-BAGDADI, Ebu Mansur Abdülkadir, Mezhepler Arasındaki Farklar, s.224 vd. (trc. E. Ruhi FİĞLALİ)

(76) KOÇYİĞİT, Talat, Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, s.132

(77) YILDIRIM, Suat, age. s.38

(78) KOÇYİĞİT, Talat, age. s.138

hiy verileri üzerinde mutlak bir vize yetkisini tanımak makul değildir. Bu sebeple, "te'vil ehlinin aklı vahye hakim kılmak anlamına gelen tutumları benimsemez. Bu, Kur'an'ın nehyettiği " Allah hakkında bilmediğini söylemek" (Kur'an, 7/ 33) yasağını da çiğnemek olur.⁽⁷⁹⁾ Asasen müteşâbihat hakkında selefın yolu en sâlimidir. Çünkü te'vilin mâhiyetinde öncelikle, ilgili âyetleri "insanlar hakkında ifade ettikleri anlama almak" vardır. Bu tür bir tenzihin zımnında ise "teşbih" gizlidir.⁽⁸⁰⁾ Bu sebeple selef âlimleri (ehl- i hadis) müteşâbihlerin te'vil edilmesinde ısrar etmiş, tavizden kesinlikle kaçınmışlardır. Bunların hepsi de⁽⁸¹⁾ müteşâbihleri kendilerine ulaştığı şekilde nakletmekte ısrarlı davranmışlardır.

Bunda da bir takım delillerden hareket etmişlerdir. Bu deliller aklî ve naklî olarak iki kısımda ele alınmıştır.

Te'vile karşı olanların aklî delilleri :

1 a- Sahabiler ömürleri boyunca müteşâbih âyetlerle asla uğraşmamışlar. Şayet bu tür nassları anlamak dinin esaslarından olsaydı sahabelerin buna bigane kalması düşünülemezdi. Hatta ferâiz ve mirasla ilgili müteşâbihlerden ziyade akâidle alâkalı âyetlerin te'viline gayret gösterirlerdi. Uğraşmadıklarına göre müteşâbihlerin te'vilini uygun bulmuyorlardı.

1 b- Allah insanları müteşâbihlerin manâsını anlamakla mükellef tutmamıştır.⁽⁸²⁾

1 c- Selef âlimlerine göre insan Allah'ın âyetlerinden bir kısmını anlayamaz. Bunun manâsı, memurun âmire tam boyun eğip teslim olması içindir. Zira insan anlam ve mahiyetini bilmediği şeylere boyun bükerse onun teslimiyetinin kemâline işarettir.⁽⁸³⁾

2 a- Akli delillerin başında "müteşâbihlerin te'viline uymak isteyenlerin kalblerinde eğrilik bulunduğunun Kur'anda ifade edilmiş olmasıdır. Şayet bu iş rağbet edilecek bir şey olsaydı müteşâbihleri te'vil edenler böyle kötülenmezdi.

2 b- Bu hususta Hz. Aişe'den rivâyet edilen bir hadis vardır. O, Resulullah'ın ilgili âyeti okuduğunu söyledikten sonra, şöyle buyurduğunu ifade eder. "Müteşâbihâta tâbi olanları gördüğünüz zaman, işte onlar, Allah'ın Kur'an'da kendilerini kalblerinde eğrilik olanlar diye vasıflandırdığı kimse-

(79) el-Cisri, Hüseyin, Husunu'l-Hamidiye, s.31

(80) el-Cisri, Hüseyin, age. s.31-32

(81) İbn TEYMİYYE, Mecmuatü'r - Resail, I/428

(82) YILDIRIM, Suat, age. s.25

(83) KOÇYİĞİT, Talat, age. s.140; YILDIRIM, Suat, age. s.23

lerdir. Onlardan sakının!⁽⁸⁴⁾ Selefin hareket noktası olan bir başka hâdis te şu anlamdadır. "Kur'an'ın bazıları bazısını yalanlasın diye indirilmedi. Ondan ne kadar biliyorsanız, onunla amel ediniz. Müteşâbihâta gelince, onlara da iman ediniz"⁽⁸⁵⁾

2 c- Rivâyete göre Medine'ye gelen bir zat Kur'an müteşâbih- leriyle ilgili sorular sormuştur. Adamı huzura çağırta Hz. Ömer yaş hurma sopalarıyla başını kırıncıya kadar adamı dövmüş, sonra Medine'den çıkartarak, "onunla kimsenin görüştürülmemesi" talimatını vermiştir.⁽⁸⁶⁾ Bu hadise selef üzerinde tesirli olmuştur.

b- Selefinin Müteşâbihlere Bakışı:

Peki Selefin bu tür âyetlere nasıl yaklaşılması gerektiği hususundaki genel prensipleri nelerdir? hadis ehli denen selefin bu meselede ittifak ettikleri esaslar şunlardır.

b 1- Takdis : Allah Taâlâyı şanına lâyık olmayan sıfatlardan tenzih etmektir. Zira ancak bu iman sayesinde, Allah teccîmden tenzih edilebilir. Aksi halde zahîrî manaları bakılırsa Allah'a cismiyet isnad edilmiş olur.

b 2- Tasdik : Kur'an ve hâdiste yer alan müteşâbih lâfızların her birinde Allah Taâlâ'nın azametine yaraşır bir anlamın murad edildiğini kabul edip, Allah'a Hz. Peygamber'in (asm) vassfettiği şekilde inanmaktır.

b 3- Sükût : Cahilin müteşâbihâtıyla ilgili soru sormaması, âlimin de soru sahibi cahil olursa suâlîne cevap vermemesidir. Çünkü, bu yanlışlık, bid'at kapısını açar.

b 4- İmsak : İnsanın kendisini yorumdan sakındırmasıdır. Çünkü yorum, nassları, zahîrî manâlarından soyutlayıp başka manâlara nakletmek demektir. Bu da insanın kendi sorumluluk alanının dışına çıkması manâsına gelir.

b 5- Keff : Müteşâbihatla kalben dahi meşgul olmamak ve üzerinde düşünmemektir.

b 6- Marifet ehlini tasdik : Avamın, Hz. Peygamber, sahabileri ve ilminde rüşûh sahiplerinin bu nassların manâlarını bildiğini kabul etmesi demektir.⁽⁸⁷⁾

(84) Selef âlimlerinden bir kaç: Ma'mer B. Raşid, (v:153/770), el-Evzai(v:157/774), Süfyan-ı Sevri (v:198/778), Malik Bin Enes (v:179/795), Süfyan bin. Uyeyne(v:198/814), Ahmed bin Hanbel (v:241/855)

(85) GAZZALÎ, İlcamu'l Avam s.23 (nkl: M. Demirci age. s.129)

(86) er-RAZÎ, Mefahitu'l - Gayb, II/5 (nkl: M. Demirci, age. s.129)

(87) el-BUHARÎ et-Tefsir, III; Müslim, el-İlm, 1; et-Tirmizî, et-Tefsir, 2; E. Davud. es-Sünne, 2

b 7- Aczi itiraf : Nasslarda geçen müteşâbihlerin maksadını bilmemek ve bilmeyeceğini itiraf etmektir. Bu gibi hususlarda fikir yürütmek insanı hataya düşürebilir. Onun için en doğru yol müteşâbihâta dalmamak ve "Bununla neyi murad ettiğini en iyi bilen Allah'tır" diyerek aczini itiraf etmektedir.⁽⁸⁸⁾

Selefin bu tavrından müteşâbihlerden hiç bir şey anlaşılmayacak anlamı çıkarılmaz. İmam el- Gazzâlî'nin avamın te'ville uğraşmasını yüzme bilmeyenin denize girişine benzetmesi gibi, hâdise, imanî bir tehlikeden sakınmaktır. Yoksa sahabiler ilgili nasslardan mutlaka birşeyler anlıyordu. Çünkü Kur'anda "manâsı" hiç anlaşılmayan bir âyet" yoktur. Mesele nassların "hakiki manalarının tayininde" kesin tavır takınılmamasıdır.⁽⁸⁹⁾

c- Nefy ve Ta'til Yolu :

Allah Taâlâyı mahlûkatına benzememek için teşbihe delâlet eden her şeyi reddederek te'vil yapanlara da "nefy- ta'tîl yolu" denir. Bu görüşün başını Cehm ibn safyan çeker. (v:128/745) Ona göre Kur'anda teşbîh ifade eden sıfatları Allah'a izâfe eden kâfir olur. Bunların zâhirinden teşbîh anlaşılır. Cehm'in bu ifrat tutumu Mu'tezile'nin diğer âlimlerince de benimsenmiştir. Meselâ Vasıl bin Ata, bunların ispatı halinde "taaddüd" meydana geleceği iddiasında bulunmuştur.⁽⁹⁰⁾ Mu'tezile'nin iddialarını red için gerekli açıklamaları ehl- i sünnet kelâmcılarının görüşlerini verirken zikrettik.

d- Teşbîh ve Tescîm:

Müşebbihe, ilgili sıfatların aynen insanlardaki gibi Allah'a izâfe edilmesini esas alan bir ekoldür. Mu'tezile ve Cehmiyye'ye karşı bir reaksiyon olarak çıkmıştır. En hareketli savunucusu da Mukatil bin Süleyman'dır. (v: 129/ 746) Bu mezhebe göre - Allah insan suretindedir. İnsan gibi elleri, gözleri, parmakları, avuç içleri, et ve kandan ibaret bir şekli vardır. Bu ekol ehl-i sünnet kelâmcıları tarafından bâtil bir mezhep olarak ilan edilmiştir.

Allah'a teşbîh izâfe eden diğer bir grup da mücessimedir. Onlara göre de Allah arş üzerinde kurulmuş (oturmuş), nurdur, yüzü, gözleri ve elleri vardır. Beş duyusu ve azaları vardır. Üst yanı boş, alt yanı doludur. O'nun kalbi, hikmetin kaynağıdır. Bu mezhep mensuplarının ekseriyeti de şii'dir. Ehl- i sünnetçe bâtil bir ekol olarak kabul edilmiştir.⁽⁹¹⁾

SONUÇ

(88) es-SUYUTÎ, el-İtkan, II, 5; ed-Durru'l - Mensur fî Tefsiri'l Me'sûr, Beyrut, II, 149

(89) es-SUYUTÎ, II, 5; el-Gazzali, İlcamu'l avam, s.26 (nkl: M. Remirci, age s.130)

(90) el-GAZZALÎ, İlcam s. 5-6-7-8-12-21; İZMİRLİ, Yeni İlm-i Kelam, s.62

(91) Gölcük, Şerafeddin/Toprak Süleyman Kelam s.50

Cenab- ı Hakk'ın "haberi sıfatları'ndan sayılan "İstivâ" kavramını kelâm ilmi disiplini içinde kalarak incelemeye çalıştık. Sözkonusu kavramın lûgavî ve ıstılahî anlamlarını ve Kelâm alimlerinin, itikadî açıdan değerlendirmelerini aktardık.

Buna göre, ehl- i sünnet kelâm alimleri "Kur'an akılcılığı çerçevesinde" kalarak, "İstivâ" kelimesini zahirî anlamına almaktan kaçınmışlardır. Zâhirî anlamına alınması durumunda, "istikrar, mekân tutma, cihet sahibi olmak" gibi cisimlere ait olan arazların Allah'a izâfe edilmiş olacağı endişesiyle bu kelimeyi, "tedbir, ihâta, hâkimiyet" gibi, Rububiyetin hâsiyeti olan manâlara hamletmişlerdir. Kelâmcılara göre, Kur'an da geçen "İstivâ" ve benzeri kelimelerin gayesi, Cenab- ı Hakk'ın zâtına ait olan "yüce sıfatlarını insanlarn anlayacakları bir üslûp içinde" anlatmaktır. Aksi halde "mücerred manâlar "beşerin hissiyatına uymayan başka bir şekilde verilseydi, insanlık Allah'ın sıfatlarını belki de hiç tanıyamazdı!

Mu'tezilenin, "teşbîh ve tescîm ifade eden kelimeleri Allah'ı tenzih" için kullanmaması ise ehl- sünnet kelâm alimleri tarafından reddedilmiştir. Çünkü, bunda, Kur'anda nâzil olan kelimeleri, Allah'ın kendini tavsif ettiği sıfatları inkâr vardır. Biz, hiç bir şekilde, bu sıfatları ıbtal ve ta'til hakkına sahip değiliz. Ancak, manâlarını- murad- ı ilâhiyi, Allah'a bırakarak- Kur'an'ın sair âyetlerine de uygun şekilde te'vil ederiz. Bu te'vilin de belirli şartları vardır. Mu'tezile, "neticesi, sıfatları inkâra kadar varan" aşırı bir akılcılık göstermek suretiyle sıfatlarda ta'til yolunu seçmiştir. Mu'tezile bu prensip çerçevesinde İstivâ âyetini de "kahr ve galebe" olarak anlamış, İstivâ'nın imkansız olduğunu söylemiştir.

İstivâ âyeti ve müteşâbihler hakkında aşırı bir tavır da, müşebbihe ve mücessime diye bilinen, bu kelimelerin tamamen zahiri manasını alanlardır. Bu grup, "yed, vech" vd. sıfatları, insanlardaki gibi Allah'a uzuv isnad ederek ele almıştır. Bütün ehl- i sünnet bunların bâtil bir ekol olduğunda, görüşlerinin Kur'an ve sünnette asıl olan, tenzih ve takdîse "tamamen zıtlığın- da" ittifak halindedir.

İstivâ âyetiyle ilgili "itidâl ve temkin" yolunu temsil eden ve ehl- i sünnet kelâmcıları ile arasında, "pek büyük bir fark" görülmeyen diğer bir takım da selefiyye diye bilinen ehl- i hadisdir. Selefiyye, İstivâ âyetine bütün müteşâbih sıfatlarda olduğu gibi, "Kur'anda ispat edilmesi sebebiyle Allah'a izâfe ve isnâd ederek" yorum ve te'viline girmekten kaçınmıştır. Çünkü bu âyetlerdeki sıfatları Rasûlullah da aynen Allah hakkında ispât etmiştir. Te'viline girmemiştir. Sahabiler de böylece nakletmişlerdir. Bu sıfatlarla ilgili kıl u kali de bid'at saymışlardır. Çünkü bunlar, kulluk mükellifîyetlerinden değildir. Kendilerine imân edilmesi gerekli hususlardır. Hadiste Rasû-

lûlah'ın da ikazları vardır. Bu ikazlara rağmen müteşâbihatla ilgili yorum ve te'vile girmek haddi aşmaktır.

Görüldüğü gibi, ehl- i sünnet kelâm âlimleri ile selefiyye arasında istivâ ve benzeri sıfatların, Allah bunları kendine isnad ve ispat ettiği için "aynen ispat" edilmesi ve bunlar uluhiyyetin künhüne dair olduklarından manâlarının tamamen anlaşılamayacağına, yani kul olarak, "haddini bilmek" noktasında bir beraberlik vardır. Hatta kelâmcılar arasındaki iki büyük akım olan Eş'ariyye ve Matürîdiyye - imamlarının görüşlerini naklederken de zikrettik- bu iki imam da neticede, istivâ'nın te'vil edilmeden kabulü yönünde tavır koymuşlardır.

Diğerleri de bâtil mezheplerin yaydıkları fikirlerin, İslamî akîdeleri bozmaması için Kur'an ve sünnet çerçevesinde kalan bir te'vili tercih etmek durumunda kalmışlardır. Bu tür bir te'vilin esas prensiplerinde, iş ciddi tutulmuş, hâdise tamamıyla "tevhid inancını muhafaza" etmek gayesiyle uygulanmıştır. Kanaatimizce, istivâ ve diğer haberi sıfatlar mevzuunda, "imanî mevzulara âşina olmayan ve Kur'an hakkında tereddütleri olanlara karşı te'vil yolu, sadık ve samimi mü'minler için ise, teslimiyet" tercihe sayan görünmektedir. Allah her şeyin hakikatını en iyi bilendir. Tevfik ve hidayet O'ndandır.

BİBLİYOGRAFYA

- ATEŞ, Prof. Dr. Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul 1990
AKSEKİ, A. Hamdi İslam Dini (İtikad- İbadet- Ahlak) Ankara 1989
ALBAYRAK, Yard. Doç. Dr. Halis. Kur'an'da İnsan Gayb İlişkisi, İstanbul 1993
AYDIN, Ali Arslan, İslam İnançları (Tevhid ve İlm- i Kelam) Ankara, 1984
el- BAĞDADİ, el Fark beyne'l Fırak (trc: E.R. Fiğlalı) Ankara 1991
BİLMEN, Ömer Nasuhi. Kur'an- i Kerim'in Türkçe Meâlî ve Tefsiri İstanbul. tsz.
BULAÇ, Ali, İslam'da Din- Felsefe, Vahiy- Akıl İlişkisi İstanbul, 1995
el- BEYÂDÎ, Kemâleddün Ahmed, İşârâtü'l- Merâm min İbârâtî'l İmam, İstanbul, m.1949 h. 1367
CEVHERİ, Şeyh Tantâvi, el- Cevâhiru fi Tefsiri'l Kur'an Mısır, h. 1347
CÜRCÂNÎ, Ali bin Muhammed bin Ali es- Seyyid eş -Şerif, Şerhu'l Mevâkıf, İntişârâtü's-Şerif Rıza nşrt. h. 1325
CİSRÎ, Hüseyin bin Muhammed et- Trablusî, Husunu'l -Hamidiyye Muhafazatı alâ Akâidi'l- İslâmiyye, tsz. Midyat
el- EŞ'ARÎ, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail El- İbane an Usul'id- Diyâne (thk: Beşir M. Uyun) Beyrut, 1991 h. 1411
DEMİRCİ, Yrd. Doç. Dr. Muhsin, Kur'an Müteşâbihleri Üzerine, İstanbul, 1996
el- GAZZALÎ, Ebu Hamid Muhammed bin Hamid, Faysalu't- Tefrika beyne'l İslam ve'z Zendeka

- ... -

- İbn el- Kesir, İsmail b. Kesir el- Kureşî, Tefsiru'l- Kur'âni'l Azim, Mısır, 1932
- İbn el- Hazm, el İmam Ebi Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm et- Tahiri, el- Faslu fi'l Mi-
lel ve'l- Ehvâi ve'n- Nihal b Beyrut, 1975 h. 1395
- İbn TEYMİYYE, Takiyyu'd- din Ahmed bin Abdülhalim. Mecmuatü'r Resail. Riyad, 1978
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, Yeni İlm- i Kelâm, Evkâf- ı İslamiyye Mtb. İstanbul, 1339- 1241
- KADI Abdülcabbar ibn Ahmed, Şerhu Usulî'l- Hamse, (thk: Dr. A. Kerim Osman) 1988
- KOÇYİĞİT, Prof. Dr. Talât, Hadisçilerle Kelâmçılar Arasındaki Münakaşalar Ankara, 1989
- el- KURTUBÎ, Ebu Abdillâh, Muhammed b. Ahmed el- Ensari Câmiu'l- Ahkâmî'l Kur'an,
Kahire m.1938 h. 1357
- KUBAT, Mehmet, Kur'an'da Tevhid, İstanbul, 1994
- el MATURİDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, Kitabü't- Tevhid, (thk: F. Hu-
leyf) İstanbul 1979
- el- MUHTAR, M. Emin b. Muhammed, Azvau'l- Beyân fi İzahî'l- Kur'an bi'l- Kur'an
1979h. 1400 Beyrut
- en- NİSABURÎ, Nizâmu'd- din el- Hasan b. Muhammed b. el- Hüseyin, el- Lukmi en- Ni-
saburî,
- NURSI, Bediüzzaman. Said, İşârâtü'l İ'caz, İstanbul 1978
-Sözler, Prt. Germany 1994
-Mesnevi- i Nuriyye, Prt. Germany 1994
- er- RAZÎ Muhammed b. Ömer, el- Hatib Esasü't Takdis, (thk: Ahmet Hicâzî, es- seka)
Kahire, h. 1406/ 1986
- er- Râzî, Tefsiru Kebir, 3. bsk. D. İ. Tûrâsî'l Gazzâlî, Beyrut tsz.
- SARITOPRAK, Yrd. Doç. Dr. Zeki. Esmâi Hüsnâ ve Yaratıcıyı Kavrama meselesi (Mkl)
Köprü kış 1995
- TOPALOĞLU, Prof. Dr. Bekir, Kelam İlmine Giriş, İstanbul, 1981
- et- TAFTAZANÎ, Sa'dü'd- in b. Mes'ud b. Ömer, (Şerhu'l Akaid) (Şerhu'l Akaid) (hzr: S.
Uludağ) İstanbul 1982
- es- SUYUTÎ, Celalü'ddin Abdurrahman, el- İtikan fi Ulumi'l Kur'an (trc: Doç. Dr. sakıp
YILDIZ Dr. Hüseyin Avni Çelik) İstanbul 1987
- WATT, Prof. W. Montgomery (İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri) (trc: E. R. Fiğlalı) An-
kara1981
- VEHBİ, Mehmet Hülâsâtü'l Beyân fi Tefsiri'l- Kur'an İstanbul 1967
- YAZIR, Elmalî'lı Muhammed Hamdi. Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1979
- YURDAGÜR, Metin. Allah'ın Sıfatları (Esmâü'l- Hüsnâ) İstanbul 1984
- YILDIRIM, Prof. Dr. Suat. Kur'an'da Ulûhiyyet İstanbul 1987
- Ebu ZEHRA, Prof. Dr. Muhammed İmam İbn Teymiyye (Hayatı- Fikirleri- Eserleri)
(trc: Heyet) İstanbul 1988
-Mezhepler Tarihi (trc: A. Şener- İ. Çiçek) Ankara, 1969